

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ

Актуальність теми роботи. Повномасштабне вторгнення північного сусіда, яке відбулося 24 лютого 2022 року, змінило життя усіх українців на до та після. У перші хвилини хаосу та нерозуміння ситуації єдиною опорою і уособленням надії на перемогу стали Збройні Сили України. Вони є основним військовим формуванням нашої держави та відповідають за захист територіальної цілісності, національної безпеки та оборони України. Для надійного захисту країни військовослужбовці повинні бути здатні до рішучих дій та чіткого виконання наказів командування. У світлі воєнної агресії з боку російської федерації питання проходження військової служби в Україні набуває особливої актуальності. Вивчення проблемних аспектів та недоліків у правовому регулюванні військової служби допоможе покращити законодавство та усунути наявні недоліки. Професійна підготовка та готовність громадян приєднуватися до ЗСУ багато в чому залежать від правового регулювання військової служби. Відтак, переконані, теоретико-правове осмислення правового регулювання особливостей проходження воєнної служби в Україні нині має зриму актуальність, адже сприятиме ілюстрації застарілих проблем, колізій, які в майбутньому можна буде науково переосмислити та успішно вирішити на нормотворчому полі.

Останні дослідження. Проблеми нормативно-правового регулювання військової служби хвилювали ряд вчених, серед яких О. Гончаренко, В. Бойко, В. Богданович, П. Богуцький, А. Берlach, Є. Григоренко, В. Лішавський, В.Макухіна, В.Паламарчук, О. Покотило, О. Проневич, О. Устименко,

О. Кривенко, В. Шамрай, Ю. Шемшученко та інші. Загалом, більшість дослідників наголошують, що стандарти формування Збройних Сил України є відмінними від стандартів НАТО, відтак вони потребують переформування, зважаючи на національні прагнення вступу до Євroatлантичного альянсу.

Мета статті полягає в теоретико-правовому осмисленні змісту поняття «військова служба», окресленню її видів, особливостей, ознак та сучасних проблем, продиктованих умовами воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження питань військового права завжди мали свою актуальність. Усвідомлюючи єдину можливість розвитку держави шляхом захоплення нових територій, а відтак потребу мати могутню армію, ще римські мислителі писали про важливість і почесність військової служби, наділяючи військові одиниці (центурії) політичними правами в Римській республіці Стародавнього світу.

Не менш важливе значення відіграла армія і в період Середньовіччя, однак справжній професійний статус почав формуватися у ході утворенні Першої Французької імперії (1804 – 1815 рр.). Саме тоді була створена Велика армія, яка під керівництвом Наполеона Бонапарта зазнала системних реформвань. Комплектація армійських сил була відмінною від збройних сил монархічних держав Європи, у яких діяв рекрутський набір з безправних верств населення, так і від армії буржуазної Англії, котра складалася з найманців, набраних по портових шинках, тюрмах. Натомість французька армія формувалася із усього народу шляхом мобілізації військовозобов'я-

заних чоловіків. До такої категорії належали особи чоловічої статі від 20-ти до 25 років, які були придатними до військової служби. Разом з тим, встановлювався чіткий термін і демобілізації, який наступав через 5 років. Ветерани за бажанням могли продовжити військову службу на добровільних засадах, отримуючи офіцерські посади та відповідні надбавки. З ветеранів комплектувалася гвардія. Велика армія Наполеона поділялася на піхоту, кавалерію, артилерію. Окремо встановлювалася система нагород та відзнак, передбачався соціальний захист, медичне забезпечення тощо [1].

В подальшому мислителі епохи Нового часу, розмірковуючи про попередній історичний військовий досвід Європи, намагалися дати оцінку військовій службі у різних країнах, її затребуваності і значення для процвітання держави. Першим європейським вченим, хто розпочав дослідження військово-службових відносин, став німецько-австрійський правознавець, економіст та соціолог, автор поняття «соціальна держава» Лоренц фон Штайн. Аналізуючи службове та поліцейське право, вчений окремо виділяв військову службу, як необхідну складову існування повноцінної держави. Окрему увагу мислитель приділив вивченню військового побуту, розглядаючи його частиною вчення про державу. Військове право, на думку вченого, потребує системного удосконалення через вивчення реального досвіду, практичних недоліків, які повинні усуватися не лише військовим керівництвом, а й вирішуватися на рівні змін до законодавства [2].

Проблеми розуміння сутності і теоретико-правового змісту в подальші роки порушувалися не однією плеядою вчених, а ми пропонуємо простежити за тим, як вітчизняні науковці розуміють поняття «військова служба», та яке тлумачення нам дає сучасне законодавство.

Так, юридична енциклопедія за редакцією академіка Ю. Шемшученка визначає військову службу як «особливий вид державної

служби, почесний обов'язок кожного громадянина України, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку і служби на конкурсно-контрактній основі у Збройних Силах України та інших військах, утворених відповідно до чинного законодавства» [3, с. 458-459].

Відокремлює військову службу від державної, надаючи їй спеціального статусу, інший вітчизняний дослідник – І. Корж. Він наголошує, що військова служба має своє «специфічне призначення, принципи функціонування, характер вимог до кандидатів для вступу на військову службу, правове регулювання військово-службових відносин, встановлені для військовослужбовців повноваження й обов'язки, відповідальність, визначення обмежень і заборон має певні відмінності порівняно з іншими видами державної служби». Головною відмінністю, на думку дослідника, є різниця в об'єкті управлінських відносин, який складається із спеціальних службових відносин, які формуються, змінюються та припиняються в період проходження військової служби і спрямовані на забезпечення національної безпеки [4, с. 9–10].

Більш широке значення розуміння поняття «військова служба» запропонував науковець, військовий М. Кушнір. Він визначає її як «публічно-владний механізм організаційно-правового забезпечення, супроводження, цільового спрямування, координації, оптимізації та взаємодії військово-управлінського процесу та процесу повсякденної військово-службової діяльності, пов'язаної з реалізацією унормовано-стадійних процедур вступу, військового навчання (підготовки) розподілу, призначення, переміщення (відрядження), атестування, військово-професійного та кар'єрного зростання, присвоєння військових звань, ефективного використання за призначенням у мирний (воєнний) час і звільнення військовослужбовців різних категорій, який функціонує на міцній правовій основі під демократичним цивільним контролем держави» [5, с. 138].

Осмилюючи запропоноване визначення, хочемо підкреслити важливість формування міцної правової основи, яка повинна ґартуватися на демократичних засадах, принципах людино-центризму та збереженні природних прав людини і громадянина.

Відсутність спільного підходу до розуміння поняття «військова служба» сучасний науковець Т. Кузьо пояснює його «складною соціальною природою, яка на пряму пов'язана з національною безпекою та її складовою частиною – обороною, а опосередковано – з політикою, економікою, міжнародною ситуацією та іншими сферами діяльності держави» [6, с. 7].

Погоджуючись із вченим, варто зауважити, що при осмисленні змісту військової служби дійсно слід враховувати різні аспекти, в тому числі політичні, соціальні, організаційні, правові, соціологічні, релігійні, етичні тощо. Для формування власної точки зору вважаємо за доцільне проаналізувати нормативно-правове закріплення поняття «військова служба».

Так, стаття 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року визначає військову службу - як «державну службу особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язану із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [7].

Співзвучним є і стаття 3 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року, яка вказує, що «військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком осіб (за винятком випадків, визначених законом), пов'язаній із захистом України» [8].

Військова служба має ряд ознак та особливостей. Так, основним завданням військової служби є оборона держави, захист незалеж-

ності та територіальної цілісності. Для виконання встановлених завдань передбачена можливість використання зброї, наявність постійного ризику для життя та здоров'я військовослужбовця, зважаючи на те, що вони можуть брати участь у бойових діях. Військову службу у добровільному порядку та за контрактом можуть проходити громадяни України, особи без громадянства та іноземці. За призовом військову службу можуть проходити лише громадяни України. Життя військовослужбовця детально регламентовано спеціальним правовим режимом, який діє як у воєнний, так і у мирний час, і супроводжується підвищеною системою юридичної відповідальності, особливим порядком притягнення до неї та жорстким підпорядкування. Окремо слід згадати про особливий порядок вступу на військову службу та її проходження, у ході якого військовослужбовці отримують спеціальні військові звання. І, зрештою, військовослужбовці носять спеціальну форму одягу та мають знаки розрізнення, згідно з якими вони належать до певного військового формування [9, с. 215];

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року визначає види військової служби: строкова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб рядового складу; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, а також закладів фахової передвищої військової освіти; військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу, військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період [7].

Окрім того, військова служба поділяється на добровільну та військову службу за призо-

вом. Така система діє в Україні, що дозволяє забезпечити укомплектування Збройних Сил рядовим, сержантським та старшинським складом для підтримання бойової готовності та підготовки мобілізаційних ресурсів [10].

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Положення про проходження військової служби громадянами у Збройних силах України добровільна військова служба включає: по-перше, військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів; по-друге військову службу за контрактом осіб рядового, старшинського, сержантського, офіцерського складу.

Військова служба за призовом поділяється на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, яка встановлюється на особливий період, військову службу за призовом осіб сержантського складу [11].

Однак реалії сучасної дійсності, потреба консолідації населення демонструють утворення добровільних військових утворень, правовий статус яких до нині не унормований. Окрім того, значна частина дослідників означе-

ного питання наголошують на потребі реформування сержантського корпусу та служби за контрактом. Однією із проблем вбачається недостатність фінансування та окремі проблеми матеріально-технічного забезпечення.

Висновки. Таким чином, питання визначення і осмислення змісту військової служби формувалися ще в довоєнний період. Однак мирні часи не привертати особливої уваги до військової проблематики цивільних науковців. Початок повномасштабного вторгнення змінив усі сфери суспільного життя, а особливо саму військову службу та увагу юристів до проблем її нормативно-правового забезпечення, наукового переосмислення змісту та значення. У ході воєнних дій уже відбувається реформування та розвиток Збройних Сил України, однак наукова спільнота має звертати увагу і робити проєкцію не лише на гармонізацію з євроатлантичними стандартами, а й створювати науковий плацдарм для входження у період повоєнної відбудови, де значення військової служби має не відійти на останні позиції, а залишатися передовим, адже сусід – країна агресор, залишається на політичній карті світу.

Анотація

У статті проаналізовано теоретико-правовий зміст категорії «військова служба» у науковій літературі та сучасному законодавстві, простежено за її видами, особливостями, ознаками. Окрема увага присвячена еволюції формування військових утворень. Наголошено, що в період Стародавнього світу єдиним шляхом розвитку держави було захоплення нових територій, а відтак армія мала велике значення. У Римській імперії представники військової служби наділялися політичними правами.

Особлива увага присвячена формуванню військової служби у ході утворення Першої Французької імперії (1804 – 1815 рр.). Саме тоді була створена «Велика армія», яка під керівництвом Наполеона Бонапарта зазнала системних реформ в частині мобілізації, демобілізації, поділу на піхоту, кавалерію, артилерію, встановлення системи нагород, відзнак, грошового та соціального забезпечення тощо.

Простежено за формуванням політико-правової думки в період Нового часу, представник якої - німецько-австрійський мислитель Лоренц фон Штайн розпочав дослідження військово-службових відносин, виокремлюючи військову службу, як необхідну складову існування повноцінної держави. Розглянуто теоретико-правовий зміст поняття «військова служба» у сучасній вітчизняній науковій літературі. Наведені дефініції знаних вчених, таких як Ю. Шемшученко, І. Корж. М. Кушнір та інших. Погоджуючись із вченими, наголошено, що при осмисленні змісту військової служби слід враховувати різні аспекти, в тому числі політичні, соціальні, організаційні, правові, соціологічні, релігійні, етичні тощо.

Окрема увага присвячена нормативно-правовому закріпленню поняття «військова служба» у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року та Законі України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року. Наведені ознаки, характерні особливості, види військової служби, її поділ на добровільну та за призивом. Наголошено, що нині в Україні існують добровольчі військові утворення, правовий статус яких до нині не унормований.

Стверджується, що в мирні роки проблематика військової служби не мала великої актуальності, однак початок повномасштабного вторгнення змінив усі сфери суспільного життя, а особливо саму військову службу, та привернув увагу юристів до проблем її нормативно-правового забезпечення, наукового переосмислення змісту та значення. У ході воєнних дій уже відбувається реформування та розвиток Збройних Сил України, однак наукова спільнота має звертати увагу і робити проєкцію не лише на гармонізацію з євроатлантичними стандартами, а й створювати науковий плацдарм для входження у період повоєнної відбудови, де значення військової служби має не відійти на останні позиції, а залишатися передовим, адже сусід – країна агресор, залишається на політичній карті світу.

Ключові слова: військова служба, армія, реформи, службове право.

Lazorenko Yu.O. Military service in Ukraine: theoretical and legal content, features, signs and types

Summary

The article analyses the theoretical and legal content of the category “military service” in scientific literature and modern legislation, traces its types, features, and signs. Special attention is devoted to the evolution of the formation of military formations. It is emphasized that in the period of the Ancient World, the only way to develop the state was the capture of new territories, and therefore the army was of great importance. In the Roman Empire, representatives of the military service were granted political rights.

Special attention is devoted to the formation of the military service during the formation of the First French Empire (1804-1815). It was then that the “Great Army” was created, which, under the leadership of Napoleon Bonaparte, underwent systemic reforms in terms of mobilization, demobilization, division into infantry, cavalry, artillery, establishment of a system of awards, decorations, monetary and social security, etc.

The formation of political and legal thought in the period of the New Age is traced, the representative of which - the German-Austrian thinker Lorenz von Stein began the study of military-service relations, singling out military service as a necessary component of the existence of a full-fledged state. The theoretical and legal content of the concept of “military service” in modern domestic scientific literature is considered. The definitions of well-known scientists, such as Yu. Shemshuchenko, I. Korzh, are given. M. Kushnir. And others. Agreeing with scientists, it is emphasized that when understanding the content of military service, various aspects should be taken into account, including political, social, organizational, legal, sociological, religious, ethical, etc.

Special attention is devoted to the normative and legal consolidation of the concept of “military service” in the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” dated March 25, 1992 and the Law of Ukraine “On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine” dated March 24, 1999. The signs, characteristic features, types of military service, its division into voluntary and conscription are given. It was emphasized that currently there are voluntary military formations in Ukraine, the legal status of which has not yet been standardized.

It is claimed that in peacetime, the issue of military service was not of great relevance, but the beginning of a full-scale invasion changed all spheres of public life, and especially the military service itself, and drew the attention of lawyers to the problems of its regulatory and legal support, scientific rethinking of its content and meaning. In the course of hostilities, the Armed Forces of Ukraine are already being reformed and developed, but the scientific community should pay attention and make a projection not only for standardization to Euro-Atlantic standards, but also to create a scientific bridgehead for entering the period of post-war reconstruction, where the importance of military service should not recede last positions, but to remain in the forefront, because the neighbour is an aggressor country, remains on the political map of the world.

Key words: military service, army, reforms, service law.

Список використаних джерел:

1. Jean-Claude Damamm. Les soldats de la grande armee. Perrin: Tempus perrin. 610 s. URL: <https://archive.org/details/lessoldatsdelagr0000jean/page/5/mode/2up?q=%22d%C3%A9jeuner+%C3%A0+la+fourchette%22>
2. Stein Lorenz. System der staatswissenschaft. Stuttgart, Cotta: 1852. Bd. 1. System der Statistik, der Populationistik und der Volkswirtschaftslehre. Bd. 2. Die Gesellschaftslehre. 594 s. URL: <https://archive.org/details/systemderstaatsw01stei/page/n23/mode/2up>
3. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1998. Т.1. С. 458–459.
4. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.
5. Кушнір М.В. Теоретико-правові засади адміністрування проходження військової служби у Збройних Силах України. Право і суспільство. 2018. № 3. Ч. 2. С. 133–140.
6. Кузьо Т. Національна безпека України. К. : Наукова думка, 1994. С. 7.
7. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
8. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22 – 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
9. Сайнецький О. П. Суть і особливості військової служби. Публічне право. 2013. № 3 (11). С. 210–216. URL: file:///C:/Users/IdeaPad%20510/Downloads/pp_2013_3_30.pdf
10. Калагін Ю. А. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна. Харків : ХУПС, 2008. 278 с.
11. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : затв. Наказом Міністра оборони України від 10 квітня 2009 р. № 170. Міністерство оборони України. 2009. С. 7 – 31.